

Političke ideologije na srpskoj političkoj sceni

I

Srbija je sa zakašnjenjem ulazila u evropske modernizacijske procese 19. i 20. veka, uključujući i političke. Time su uslovljene neke specifičnosti aktera i tokova srpskog političkog života, pa i političkih ideologija koje su ga obeležile. Obrasci političkog organizovanja i grupisanja primani su iz Evrope, i same veoma heterogene tokom ta dva burna veka evropske i srpske istorije.

Prvu koherentnu političku ideologiju, **liberalizam**, donela je iz Francuske i Nemačke mlađa inteligencija polovinom 19. veka. U tim zemljama je on prevashodno bio okrenut borbi za ustavni i parlamentarni režim protiv vladarskog apsolutizma, za razliku od anglosaksonskog liberalizma, čiji je akcenat na autonomiji pojedinaca i grupa od svake državne vlasti, pa i ustavne. Prvi istaknuti ideolozi srpskog liberalizma su bili Vladimir Jovanović i Jevrem Grujić, a liberalnu stranku kao realnu snagu na političkoj sceni organizovao je veliki državnik Jovan Ristić. Liberali su bili angažovani i u spoljnoj politici, pa je istovremeno u Srbiju došao i **nacionalizam**, u liberalnoj varijanti, inspirisanoj nekim nacionalnim pokretima u Evropi (Italija, Poljska) i zasnovanoj na načelu narodnosti, po kome svaka nacija ima pravo na nezavisnu i ujedinjenu državu, bez obzira na istorijsku tradiciju i trenutno stanje razvoja njene državnosti.

Konzervativizam je, naprotiv, usled kratke tradicije i slabe ukorenjenosti domaće elite, nepostojanja agrarne aristokratije u zemlji sitnog seljačkog poseda i nadmoći države nad Crkvom, bio upućen na zavisnost od Dvora. Konzervativni pokušaji modernizacije sprovedeni su, stoga, i putem elitističkog militarizma i autoritarnih metoda, naročito za vladavine kneza i kralja Milana Obrenovića (1868–1889.). Zato je i konzervativni nacionalizam polagao nade u odlučnu akciju države, sa akcentom na vojna, diplomatska i propagandna, a ne revolucionarna sredstva. Takvu politiku su vodili tzv. Ustavobranitelji, preteče srpskih konzervativaca, za vreme čije vladavine (1842–1858.) je najistaknutiji državnik bio Ilija Garašanin, kao i vlade Napredne stranke 1880–1887.

Socijalizam je donet u drugoj polovini 19. veka, iz Evrope i iz politički, kulturno i verski bliske Rusije, gde je imao primese jedne vrste anarhizma (narodnjaštvo) koji je težio da izbegne kapitalističku modernizaciju zemlje. To je deo srpskog stanovništva, usled socijalne strukture, sa odobravanjem primio. Rani socijalizam se ipak transformisao u kompromisnu varijantu, mešavinu krajnje levog liberalizma i desnog socijalizma, koju je u Francuskoj formulisao deo srednje klase u borbi protiv dominacije bogatih slojeva. Tako je nastala Narodna radikalna stranka (NRS), čije su vođe bili istaknuti političari Nikola Pašić, Stojan Protić i Aca Stanojević. Ona je svojom naglašeno demokratskom ideologijom potisnula liberalizam i konzervativizam na političku marginu, kao i klasičnu socijaldemokratiju, koja se tada širila Evropom. Razvila je i svoju varijantu nacionalizma, stavivši demokratsku socijalnu i političku

doktrinu u funkciju nacionalnog ujedinjenja, kome su stajale na putu aristokratske i apsolutističke monarhije – Habsburška i Otomanska.

Pod vladom radikala, Srbija je kroz ratove s početka 20. veka sprovela ujedinjenje Južnih Slovena. Usled toga je ojačao plebejski militarizam, koji je društveno emancipovao široke slojeve putem služenja u pobjedničkoj oružanoj sili, nasuprot ranijem elitističkom militarizmu konzervativaca. U unitarnoj jugoslovenskoj monarhiji je nacionalno pitanje Srba i većine susjednih naroda umesto rešenja dobilo novi impuls i do danas dominantno obeležava politiku Balkana. Osnovni uzrok je bio nesklad unitarnog uređenja sa izrazito mešovitim etničkim sastavom države, usled čega su manje nacije (pre svih Hrvati) zazirali od mogućnosti dominacije Srba.

Konzervativne tendencije u srpskoj politici je tada zastupala NRS, po mnogima odrođena od prvobitne ideologije, koja je vladala u uskoj sprezi sa državnim aparatom Kraljevine. *Levo-liberalne tendencije* je izražavala Demokratska stranka. U uslovima permanentno aktuelnog državnog i nacionalnog pitanja, veliki deo Srba je usvojio ambivalentni etnički identitet, rascepljen između srpstva i jugoslovenstva. Sve srpske političke snage su bile opredeljene za jugoslovensku državu, uz implicitni spor – treba li ona da bude u funkciji srpske nacije ili obrnuto? *Načelno, srpske konzervativne snage su usvajale prvi, a liberalne drugi stav*, koji je vremenom počeo da korespondira sa *federalističkim* konceptima države.

Početak jugoslovenskog perioda srpske istorije u zemlju je dospelo i **komunizam**, podstaknut komunističkom revolucijom u Rusiji. Komunistička partija je zbog nasilnih metoda borbe zabranjena i ostala na margini političkog života sve do 2. svetskog rata. Tada je, po raspadu i okupaciji države, mala ali borbena KPJ pod vođstvom Josipa Broza uklopila svoj revolucionarni naboje u nacionalni obrazac ustaničkog državotvorstva. Ulazak Crvene armije u zemlju je bio presudan za pobjedu pokreta otpora predvođenog komunistima nad suparničkim, monarhističkim, na čelu sa Dragoljubom Mihajlovićem, među čijim je ideolozima bilo konzervativnih, liberalnih i socijalističkih političara. Oba pokreta su gajila jak nacionalizam – komunisti jugoslovenski, dok su monarhisti nastavili ambivalentan odnos iz međuratnog perioda.

Pobedom komunista obnovljena je Jugoslavija i uspostavljena diktatura i federacija sovjetskog tipa, koja po raskidu sa Moskvom 1948. dobija osobene crte. Ideološki je bila eklektička – komunistička diktatura sa jakim elementima jugoslovenskog nacionalizma, ali uz postepeno jačanje starih etničkih nacionalizama, najviše hrvatskog i albanskog, dok je srpski bio uglavnom u latentnoj formi do pred sam pad komunizma. Uprkos revolucionarnoj, modernizacijskoj retorici i ikonografiji i boljem socijalnom statusu stanovništva nego u drugim komunističkim zemljama, vremenom su jačali repatrijarhalizacija društva i plebejski militarizam nasleđen iz perioda pobjeda u svetskim ratovima. Taj se prodor patrijarhalnih vrednosti, u vidu prilagođenom komunističkom poretku, može smatrati impulsom svojevrsnog konzervativizma, koji je sa komunizmom delio nesklonost liberalnim vrednostima i

principima. Uprkos zvanične propagande, usmerene tokom Hladnog rata prema Zapadu, i podrške režimu nekih zapadnih levih socijaldemokrata, nije se moglo govoriti ni o kakvoj vrsti demokratskog uređenja.

II

Disidentski pokreti, ukorenjeni mahom u intelektualnoj eliti, promenljivim intenzitetom su delovali pod komunističkim režimom. Njihovi protagonisti su bili liberali, socijaldemokrati i etnonacionalisti, pa i komunisti skloni teoriji i praksi zapadnoevropskih komunista. Nekada naglašeni jugoslovenski nacionalizam je usled uređivanja odnosa sa susedima izgubio borbeni potencijal i privlačnost i ograničen je na jugoslovensku identitetsku pripadnost, uglavnom kod društvene elite, kako kod dela vladajućih, tako i disidentskih krugova. Drugi deo elite se, uglavnom zajedno sa masom, ukorenjivao u tradicionalnom, etničkom nacionalizmu uz reafirmaciju konzervativno-patrijarhalnih tendencija. Savremenu srpsku političku scenu, formiranu uvođenjem višestranačja 1990, u vreme sloma evropskih komunističkih diktatura, konstituisale su snage nastale iz komunističkog režima, kao i one proistekle iz disidentskih grupa. Glavna specifičnost te scene u prvoj deceniji je bio ostanak na vlasti transformisanih vladajućih snaga bivšeg poretka. One su pod vođstvom S. Miloševića diktatorsku zamenile autoritarnom vladavinom, uz legalno delovanje opozicije ali bez realnih sistemskih šansi za smenu vlasti.

Najsnažnija ideologija na obnovljenoj političkoj sceni u početku je bio **komunizam**, pošto je Savez komunista prerastao u Socijalističku partiju Srbije (SPS). Ona je formalno usvojila socijaldemokratsku ideologiju, ali i zadržala naglašeno pozitivan stav prema vrednostima komunizma, u interpretaciji karakterističnoj za Miloševićev masovni pokret koji je pobedio u unutarrežimskoj borbi za vlast pred samo uvođenje višestranačja. To je bila mešavina reformske retorike i etnifikacije („posrbljenja“) do tada izrazito internacionalističke ideologije, uz naglasak na vraćanju njenim izvornim vrednostima (npr. jednakost). Po odlučujućem okretanju SPS nacionalizmu, zastupnici komunizma su ostali vrlo malobrojni, mada i veoma moćni (Jugoslovenska levica), ali isključivo zbog savezništva sa SPS, sve do pada Miloševića.

Već je SPS vratio **nacionalizam** kao dominantnu ideologiju, kombinujući ga sa nekim levičarskim elementima (npr. egalitarizam), a naročito je ojačao tokom raspada bivše SFRJ i oružanih sukoba. Sukobi su promenljivim intenzitetom, uz prekide, trajali od 1991. do 1999, a i danas su u nekim krajevima međuetnički odnosi na ivici upotrebe sile. Pored SPS, naročito u periodima njenog odstupanja od podrške Srbima u Hrvatskoj i BiH u ratovima protiv vlada u Zagrebu i Sarajevu, ulogu glavnog zastupnika nacionalizma preuzimala je Srpska radikalna stranka (SRS) V. Šešelja. Njena ideologija je bio beskompromisni nacionalizam bez primesa komunizma, koji ne zazire od oružanih sukoba i međunarodne izolacije. SRS je bila oštra opozicija Miloševiću kad god je on zauzimao umereniji kurs po pitanju etničkih sukoba, ali je dva puta formirala koaliciju sa SPS – neformalnu i kratkotrajnu 1993. i

formalnu, pred početak oružanih sukoba na Kosovu i Metohiji 1998, koja je trajala do pada režima 2000. Posle toga je SRS ubedljivo najjača nacionalistička snaga u Srbiji, uprkos kratkotrajnoj pojavi novih, npr. Stranke srpskog jedinstva (SSJ).

Konzervativizam je, budući ranije prilično slabo zastupljen, u postkomunističkoj epohi došao do izražaja kao varijanta nacionalizma, lišenog ratnog potencijala i izolacionizma karakterističnog za SPS i SRS, uz to posebno fokusiranog na obnovu tradicije monarhizma i antikomunističkog pokreta otpora iz 2. svetskog rata. Najjači njegov zastupnik tokom Miloševićeve epohe bio je Srpski pokret obnove (SPO). On je iz perioda oštre opozicije prema SPS i radikalnih metoda političke borbe, koji su njegove rukovodioce, uključujući lidera V. Draškovića, dovodili pod represivni udar režima, prelazio i u periode saradnje sa vlašću. Propustivši priliku da učestvuje u smeni vlasti 2000, prvoj od uvođenja komunizma, SPO je par godina proveo van parlamenta. Ulogu glavnog predstavnika konzervativizma je preuzela Demokratska stranka Srbije (DSS), čiji je predsednik V. Koštunica posle pobede nad Miloševićem na predsedničkim izborima 2000. bio predsednik SRJ do 2003, a kasnije premijer Srbije 2004-2008. DSS se razlikuje od SPO po skeptičnom stavu prema programskom i kadrovskom diskontinuitetu sa autoritarnim režimima, pogotovo u aparatu sile, kao i prema suđenjima građanima Srbije pred stranim sudovima za ratne zločine iz 90-ih. Njena glavna, takođe konzervativna saveznica je Nova Srbija (NS), izdvojena iz SPO pred pad režima. Ovim strankama na konzervativnom delu političkog spektra od 2008. ozbiljno konkuriše Srpska napredna stranka (SNS) nastala od umerenog krila SRS koje se odvojilo pod vođstvom T. Nikolića, a konzervativnim se mogu smatrati i manjinske stranke Savez vojvođanskih Mađara I. Pastora i Stranka demokratske akcije Sandžaka S. Ugljanina.

Nekoliko **liberalnih** i **socijaldemokratskih** snaga deluje od obnove višestranačja. Ove orijentacije nije lako razgraničiti, jer često u okviru iste stranke ima struja naklonjenih jednoj ili drugoj, ili stranka vodi politiku sa elementima obe. Usled dominacije komunista, nacionalista i konzervativaca čak i posle 2000, socijaldemokrati i liberali su se često usredsređivali na zajedničke elemente i ostvarivali operativnu saradnju, što nije pogodovalo profilisanju snaga izrazito liberalnog ili socijaldemokratskog karaktera. Najveći broj liberala i socijaldemokrata okupila je Demokratska stranka (DS), osnovana 1990. kao baštinik tradicije istoimene stranke iz vremena Kraljevine, a izdvajanjem njenog konzervativnog krila 1992. nastala je DSS.

Od odvajanja dela levo nastrojenih članova na čelu sa prvim liderom D. Mićunovićem u Demokratski centar 1994. i dolaska na lidersku poziciju Z. Đinđića (premijer Srbije 2001-2003.) uglavnom je prepoznavana kao zastupnik liberalizma. Uprkos tome, posle 2000. se učlanila u Socijalističku internacionalu, koja okuplja socijaldemokratske stranke na globalnom nivou, a približavanje DS socijaldemokratskoj orijentaciji je došlo do još jačeg izražaja od dolaska na čelo stranke B. Tadića, predsednika Srbije od 2004. Deo članstva i rukovodstva sa Č. Jovanovićem na čelu se 2005. izdvaja u Liberalno demokratsku partiju (LDP) koja se deklarise kao zastupnik čisto liberalnog opredeljenja, ali se među evropskim liberalima mahom svrstava uz levo profilisane. Tome je naročito

doprinelo učlanjivanje u LDP istaknutih rukovodilaca nekadašnjeg Građanskog saveza Srbije (GSS), nastalog iz dela levo liberalnih intelektualnih krugova pred raspad SFRJ.

Na socijaldemokratskom delu političke scene deluju još i regionalističke Liga socijaldemokrata Vojvodine N. Čanka i Sandžačka demokratska partija R. Ljajića, kao i Socijaldemokratska partija N. Čovića, a od 2008. i SPS pokazuje znake zaokreta ka socijaldemokratiji. Na delu scene na kome se susreću ekonomski liberalizam i politički konzervativizam, oličen mahom u privrženosti srpskoj državnosti iz predjugoslovenskog perioda i njenim simbolima, deluje stranka koju su osnovali ekonomski eksperti i istaknuti pojedinci, G17 Plus. Ona je popunila taj deo političkog spektra na kome praktično nije imala konkurenciju, a njen prvi lider M. Labus i sadašnji M. Dinkić su zauzimali visoke funkcije u skoro svim vladama posle 2000.

Milan Sitarski, Koordinator Centra za istraživanja religije Beogradske otvorene škole
Dopunjen i prerađen tekst iz knjige „Mreža u razvoju“, Beogradska otvorena škola, 2005.